

Adrian MICHIDUȚĂ

CONSTITUIREA TERMINOLOGIEI FILOSOFICE ROMÂNEȘTI

Abstract

Almost all researchers who have dealt with the romanian philosophical terminology tried to prove that we can speak of a philosophical terminology in Romanian only in modern times, and that before there can be a terminology, but in the philosophy of Cantemir its common knowledge that the Danubian Principalities stood sucking Greek influence for several centuries and have received a lot of loans to Byzantium culture: words, customs, beliefs, philosophical ideas, institutions etc.

Key words: philosophical terminology in Romanian

Aproape toți cercetătorii care s-au ocupat de terminologia filosofică românească au încercat să dovedească că putem vorbi de o terminologie filosofică la Români numai în epoca modernă, și că mai înainte nu poate fi vorba de o terminologie, decât în filosofia lui Dimitrie Cantemir.

E îndeobște cunoscut că Principatele Dunărene au stat sub influența greacă timp de mai multe secole și-au primit de la Bizanț o mulțime de împrumuturi culturale: cuvinte, obiceiuri, credințe, concepții filosofice, instituții etc. Aceste împrumuturi au avut loc atât înainte de căderea Constantinopolului prin contactul direct al Românilor cu Bizanțul, cât și după cădere, când imigrarea Grecilor în Principate devine mai simțitoare, și s-au continuat în epoca fanariotă¹ într-un grad și mai pronunțat. Chiar în timpul când influența slavonă era atotputernică în Principate, nu trebuie să se uite că influența bizantină era aceea care stăpânea. În terminologia filosofică de la noi se regăsește influența atât bizantină, cât și cea elenă, aceasta din urmă impunându-se cel mai mult în scrierile moral-religioase.

¹ Sensul inițial al „cuvântului «fanariot» se referă la locuitorii din Fanar, unde, în 1601, a fost mutată Patriarhia. Fanarioții constituie un caz interesant al unei elite non-musulmane, care a găsit modalități, de a se sustrage normelor care diferențiau un musulman de un nemusulman”. Ștefan Petrescu, *Fanarioții în Constantinopol în secolul al XVIII-lea*, în „Arhivele Universității București”, serie Istorie, an LI /2002, pp. 17-18: Înalta Poartă îi ridică la diferite demnități în conducerea statului și le încredința scaunele Principatelor Române, erau în genere oameni cu o cultură aleasă și cei mai mulți dintre ei poligloți. „Fanarioții erau priviți ca «anatolites» (orientali), ca o generație de «tourkomathimenoi» (cu deprinderi turcești) ce trebuiau europenizați, spre deosebire de «eptanisiotes» (din insulele Ionice), care erau deja europenizați”, *ibidem*, p. 21.

Epoca medievală

La noi putem vorbi de o *terminologie filosofică românească* încă din perioada veche medievală. Textele religioase din acea perioadă, și mai ales cele de teologie dogmatică și morală, ne dovedesc că avem „o terminologie filosofică românească, constând la început aproape numai din calcuri lingvistice, mai apoi și din împrumuturi (neologisme)”².

În secolul al XV-lea, un hrisov vorbește de existența unui filosof pe nume „Moise Filosoful”. Lucrări cu conținut filosofic mai bogat se găsesc începând cu secolul al XVI-lea. Cea mai importantă lucrare slavo-română cu caracter filosofic este *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Autorul a fost domnul Țării Românești între 1512 și 1521; scriind această lucrare, el îl imită într-un fel pe împăratul Manuel al II-lea Paleologul. Constantin Noica observă că lucrarea lui Neagoe Basarab este o operă indiscutabil românească: „întâia mare carte a culturii românești. Aceasta nu înseamnă, firește, că opera e în întregime originală. Se știe bine că autorii râvneau pe vremea aceea mai puțin la originalitate, cât la adevăr impersonal”³. În lucrare întâlnim multe citate din *Biblie*, din *Omiliile* Sf. Ioan Hrisostomul, din *Viețile Sfinților* sau din legendele populare românești. Sfaturile au, în primul rând, scopul de a forma un principiu ideal și un om ideal, în conformitate cu mentalitatea epocii, cu experiența concretă a autorului și cu ce a învățat el din viață și din istorie. Gânditor raționalist, Neagoe Basarab pune în centrul filosofiei sale rațiunea: „Cel ce are mintea curată, care este temelia tuturor celor bune, nu caută numai spre curăție și post și înfrânare, și spre rugăciune și smerenie, sau să și îndrepte gândurile sale în multe părți, ci lasă toate acestea și se ridică sus cu mintea și se îmbracă în dragostea Domnului”⁴.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie se dovedesc întru totul contemporane secolului lui Machiavelli. Lucrarea este scrisă cu scopul de a-l obișnui pe fiul său cu greutățile și răspunderile domniei, cuprinde experiența de viață, gândirea profundă, înțelepciunea, prudența în fapte și orientarea politică, patriotică a unui mare voievod.

² Gheorghe Ivănescu, 1974, *Terminologia filosofică la D. Cantemir*, în vol. 300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir, București, Editura Academiei, R.S.R., p. 126.

³ Constantin Noica, 1991, *Pagini despre sufletul românesc*, București, Editura Humanitas, p. 14.

⁴ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, 1996, București, Editura „Roza Vânturilor”, p. 263.

Termeni de filosofie morală găsim și în texte precum cele tipărite în Varlaam, Simion Ștefan, Dosoftei, în *Biblia*, de la 1688, în predicile și operele de morală traduse și tipărite în Țara Românească în epoca lui Constantin Brâncoveanu. „Acești termeni se regăsesc, firește, și în cartea de predici a lui Antim Ivireanul, *Didahii*, rămasă în manuscris. Nu este exclus ca la dezvoltarea acestei terminologii să fi ajutat și opere ca *Hronograful* lui Moxa și *Pravilele* publicate în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu”⁵. În textele religioase întâlnim următoarele cuvinte: „*filosof* și *stihie*, ambii de origine slavă bisericească; *bunătate* = virtute, care se pare că se întâlnește chiar în *Codicele voronețean* și, în mod sigur, deja la Coresi; *răutate* = viciu [...] *dumne[d]zeire* = divinitate, *a zidi* = a crea; *ziditoriu* = creator. [...] Ideea de conștiință, de exemplu, redată de cei mai vechi traducători români prin *cuget* și *gând*, care și în graiul popular au câteodată această semnificație, se exprimă în secolul al XVII-lea prin *știință*, iar după 1680 prin *cunoștință*, *cunoștința* sufletului, la Dosoftei chiar prin *conștiință* și împreună *știință*, alături de mai vechiul *știință* și de neologismul *conștienție*”⁶.

Între termenii culturali introduși în limba română în secolul al XVII-lea, a fost și cuvântul *filosof*. În limbajul popular românesc *filosoful* a fost numit *firoscos*⁷. „Vorba *filosof* - menționează Lazăr Șăineanu - are, în gura poporului și o însemnare mai largă, care nu se depărtează mult de înțelesul științific al cuvântului, adică «înțeleptul care caută noima lucrurilor și a vieții omenești». [...] Conform acestei vederi populare, *filosoful*, adică omul «cu multă învățătură», omul «pricopsit» nu poate rămâne cu firea întreagă ca și ceilalți săraci, cu duhul, ci trebuie să sufere o zguduire în aparatul său mental. De aceea vorba *filosof* devine în gura Românului *firoscos*, adică «scos din fire, nebun», caracterizând prin această denumire, atât pe învățatul în genere, cât mai cu seamă pe omul sfătos, bun de gură, născocitor de treburi, cu un

⁵ Gheorghe Ivănescu, *op. cit.*, p. 127.

⁶ *Ibidem*, p. 127.

⁷ Lazăr Șăineanu arată în *Dicționar Universal al limbii Române* (1908) care sunt sensurile cuvântului *firoscos*: „1) *filosof*, *învățat*: câte basne firoscosii spuneau în vileag; 2) *mintos*, *priceput*: tocmai dumniata o să te găsești mai firoscos? 3) *șiret*: vulpea firoscosă. [Alternațiune din *filosof*: poporul crede că oamenii prea învățați își pierd mințile; de unde *firoscos*, adică scos din fire, nebun, dar și sfătos, bun de gură]”. Craiova, Institutul de Editură, „SAMITCA”, p. 288.

cuvânt superior celorlalți”⁸. Deci filosoful era privit ca un astrolog sau cititor în stele, străin de realitate și cam lunatic. La București cel puțin după „1716 se cunoșteau următorii filosofi și învățați: Thales, Solon, Pythagoras, Epicur, Platon, Aristotel (mai cu seamă!), Xenophan, Hippocrate, Epictet, Lucian, Hesiod, Longin sau vorbărețul Cicerone”⁹.

În timpul epocii bizantine, cu alte cuvinte începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea și până la sfârșitul celui de-al XVIII-lea, filosofia nu va dispărea din cultura română. Luând un caracter net didactic, ea va constitui baza învățământului superior și își va desemna ca unică sarcină să comenteze scrierile lui Aristotel. După 1600, în Principatele Române își găsesc refugiul unii reprezentanți ai filosofiei grecești. Persecutați fiind de către autoritățile turcești, ei s-au strămutat în coloniile din Italia, mai ales la Padova, instruindu-se în filosofia neoaristotelică de limbă greacă și latină. În Țările Române, mai precis la Iași (1640) și la Târgoviște (1646), se înființează școli cu predare în limba greacă și latină, în paralel cu școlile teologice cu predare în limba slavonă. „În acest timp se studia deja filosofia, în special cea greacă veche, dar și cea bizantină și postbizantină, la școlile grecești din Iași și București, unde predau profesori ca Paisios Ligaridis, Irimeas Kakavela și Sevastos Kymenitis”¹⁰.

La începutul secolului al XVIII-lea în Țările Române se înființează Academii Domnești, mai întâi la București (1707) și mai apoi la Iași (1714), unde se predă în limba greacă, datorită faptului că profesorii erau greci, deși predarea se făcea și în limba latină și era învățată, totodată, și limba slavonă, utilizată în cancelariile domnești și ca limbă de cult, în paralel cu limba română, în care erau traduse principalele cărți bisericești.

Filosofia în aceste Academii Domnești se făcea după Aristotel. Filosofia aristotelică fusese inițiată în lumea greacă, la începutul secolului al XVII-lea, de Teofil Coridaleu (1563-1646), fost profesor la Academia din Constantinopol și la școlile superioare din Atena. Filosofia elenă a pătruns în ținuturile românești mult mai înainte de înființarea celor două Academii de la București și Iași.

Începând din prima jumătate a secolului al XVII-lea următoarele trei cauze accentuează această pătrundere: „(i) lupta ortodoxiei contra pericolului

⁸ Lazăr Șăineanu, *Filosof – Firoscos. Cum consideră poporul știința*, în „Convorbiri literare”, an XXI, nr. 3, 1 iunie 1887, p. 295.

⁹ Ionescu Gion, *Din vremuri bătrâne ale filosofiei în România*, în vol. *Omagiul lui C. Dimitrescu – Iași*, XXV februarie MCMIV, [s.n], [s.l.], p. 162.

¹⁰ Gheorghe Ivănescu, *op. cit.* p. 128.

catolic și protestant; (ii) suzeranitatea turcă asupra Principatelor Române și influența crescândă politică și economică a elementului grec în Imperiul Otoman; (iii) contactul mai frecvent dintre Orient și Occident prin intermediul grecilor”¹¹.

Academia din Fanar a numit la conducerea sa pe Teofil Corydaleu în anul 1624. „Corydaleu ține la Academie veritabile cursuri universitare, pune cele mai dificile probleme pentru acel timp și îl comenta pe Aristotel cu o competență care-l făcea demn de oricare universitate a occidentului. Școala din Fanar devenise o veritabilă universitate. Dimitrie Cantemir, ilustrul său elev, care, primul, se pare, îi dădu titlul de «Academie», vorbește cu mare admirație de maeștrii săi care «profesau filosofia, teologia, medicina»”¹². În acea vreme, teologia ocupa firește un loc de frunte, dar era mereu în pierdere de teren din pricina dezvoltării învățământului filosofic.

Într-un encomiu rostit în anul 1695 în fața lui Constantin Brâncoveanu și a curții muntene, învățatul trapenzuntin Sevastos Chiminitul, rectorul noului așezământ – adept al curentului neoaristotelic –, a făcut un cald elogiu filosofiei cu vădită tendință ostilă scolasticii. Cu acest prilej el a subliniat insistent „necesitatea luminării tineretului pe calea învățaturii libere și a științei”. Sevastos Chiminitul și urmașii săi au imprimat „Academiei bucureștene un caracter progresist puțin obișnuit la finele sec. al XVII-lea în Răsărit. Cursurile lor *Despre cer* (*Periv Ouranou*), *Despre crearea și pieirea lumii* (*Periv genevsewç, cai fçoravç*), *Despre suflet* (*Periv Yuchç*) și *Fizica* (*Fusichv*) – hrănite cu lectura directă a textelor aristoteliene reconstituite și a comentariilor lui Alexandru Afrodisus, au făcut începutul gândirii libere în țările noastre și au deschis drumul gândirii științifice”¹³.

Corydaleu a comentat și a interpretat întreg sistemul filosofic aristotelian. „Filosofia lui Corydaleu suscită – un interes deosebit pentru noi, fiindcă ea face parte, poate, mai mult din cultura română, decât din cea

¹¹ Cléobule Tsourkas, 1948, *Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1563-1646)*, Bucarest, pp. 5-6.

¹² *Ibidem*, p. 35.

¹³ V. Papacostea, *Doi bursieri ai lui Petru I la București*, în „Studii. Revista de istorie”, an XIV, nr. 1/1961, p. 117.

greacă. Ea a fost predată mai serios și mai sistematic în Academiiile domnești decât în școlile din regiunile grecești aflate sub controlul stăpânirii otomane și patriarhiei”¹⁴. Academia grecească din București a avut și alți profesori de filosofie. Amintim aici pe Neofit Duca și pe Venianim din Lesbos, om viclean și lipsit de știință. Cele două Academii Domnești de la București și Iași cu predare în limba greacă și română au funcționat câțiva ani în paralel, dar după 1821 au fost închise. Din ordinul Porții ele au fost socotite centre de răzvrătire.

În această epocă se impune în filosofie ca unul dintre cei mai străluciți filosofi români, Principele Moldovei *Dimitrie Cantemir* (1673-1723). El a învățat filosofie și „ritoricescu meșteșug de la dascălul său Ieremia Cacavella, la Iași, și care năzuia a scrie *Ceartea înțeleptului cu Lumea* – cu a voroavei înfrumusețare, precum a moldovenescului neam limbă a cuprinde poate cu ritoricescu meșteșug împodobită, adâncă și bogată – de la feciorii Brâncoveanului care, la București, învățau din Platon și din Aristotel, sub conducerea dascălilor greci Sevastos Chimenitis, doctorul Ioan Comnen și faimosul Chrysanth Nottara și citeau sentințele filosofilor vechi, traduse din italienește în românește de Chir Apostol Manu - de la Matei Krețulescu, care, pe lângă a «ritoricei știință», mai învață cu astronomul Chrysanth Nottara să măsoare a *cercului lată lățime* precum și a *sferei pământului groasă grosime* – de la aceștia încoace mulți feciori de boieri, ca să fie adevărați *feciori de curte*, studiau filosofia, dar pe de-asupra, așa ca să aibă ceva filosoficește cunoștințe, *ca un de floricele cules și legat mănunchiaș*, cu care să-și câștige nume, fală și pohvală la curțile Beilor”¹⁵.

Spre deosebire de boierii de la curțile domnești, D. Cantemir a avut o pregătire solidă nu numai în filosofie, ci și în științe naturii, istorie, logică ș.a. El a realizat în cursul unei vieți relativ scurtă, multe opere: (*Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea; Istoria ieroglifică; Istoria Imperiului Otoman; Descriptio Moldaviae; Vita Constantini Cantemyrii cognomento sensi Moldaviae Principis; Compendiolum universae logices institutionis; Sacrosante scientiae indepungibilis imago*), plus alte lucrări de dimensiuni mai mici ca: bucăți muzicale, un sistem de adnotație pentru muzica turcească etc., precum și planul de a scrie *Istoria Românilor*.

Cantemir a contribuit enorm la formarea terminologiei filosofice românești. El era convins că „a vorbi limba maternă este un dar perfect al

¹⁴ Ariadna Camariano-Cioran, 1971, *Academiiile Domnești de la București și Iași*, București, Editura Academiei R.S.R., p. 141.

¹⁵ Ionescu Gion, *op.cit.*, pp. 169-170.

naturii". A compus o logică și a inclus în *Istoria ieroglică* cinci predicabile ale lui Porfir, *genul, speța, diferența, propriu și accidentul*, care devin la el cele „cinci glasuri”. Tot în *Istoria ieroglică*, mai găsim și o „scară tâlcuitoare care este după Marin Ștefănescu, un fel de *Dicționar românesc de filosofie*”¹⁶. Iată câțiva termeni filosofici tâlcuiți pe românește: *aporie* = întrebare cu prepus care poartă deslegare; *argument* = dovadă, cuvânt, voroavă doveditoare; *categorii* = sunt zece forme, sub care Aristotel toate ființele lucrurilor cuprinde; *energhie* = putință, a face, făcătorie, lucrare; *experiență* = dovadă, ispita care se face cu lucru, cu simțirea; *glasuri* = temeiul logicii, *ideea* = chipul al fiecărui lucru; *materie* = orice supt formă s-ar supune: de exemplu materia lumânării este ceara; *metafizica* = învățătură care arată lucruri mai sus de fire; *protasis* = înainte punere; din *trii* se face un *syloghism dialecticesc*; *syloghism* = socoteală adevărată, care la dialectici din *trii* protase se face; *symperasmă* = încheierea voroavei, trecerea din necunoștință la cunoștință; *ypochimen* = lucru ce zace supt altul, cum este materia supt formă, lâna supt vopseală.

În *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, publicată la Iași în 1698, întâlnim concepte filosofice ca: *fire, natură, ființă, substanță, esență*. Dimitrie Cantemir s-a „abătut în multe cazuri de la terminologia filosofică existentă pe vremea sa (astfel *bunătațe* = virtute apare la el înlocuit câteodată cu *înțelepciune*”¹⁷.

Pe de alta, el folosește și termeni de origine latină, ca de exemplu: *condiții, experiența, substanța* etc. În același timp, întâlnim la D. Cantemir și termeni de origine greacă, precum: *axioma, dialectic, energhie, praxis, pronie, sofisma, stihie, protasis, schipticesc* ș.a.

În lucrarea *Sacrosanctae scientiae indepugnabilis imago* (1700), filosoful român este influențat de Van Helmont, filosof mistic și teozof de origine germană. În această lucrare, D. Cantemir se plânge de intelectul omenesc care este prins în „creasta îndoielilor și negura lucrurilor ce nu se pot

¹⁶ Marin Ștefănescu, 1922, *Filosofie românească*, București, Institutul Grafic „Răsăritul”, p. 111.

¹⁷ Gheorghe Ivănescu, *op.cit.*, p. 130.

cunoaște”¹⁸. Și aici găsim termeni filosofici precum: *intelect, arheii, elementele, fizica, știința* etc.

Voievodul filosof consideră singurul izvor al adevărului ca fiind „lumina imaterială» pe care omul nu o poate avea decât în parte și în cazuri rare, dar care îl pune în legătură directă cu creatorul, dincolo de tot ce îl învață mintea de obicei”¹⁹.

Pentru D. Cantemir *Logica* este lumina naturală de care dispune omenirea, în ciuda păcatului. „Logica, - zicea Cantemir – o voi numi cheia porților celor mai bine ferecate ale filosofiei”²⁰ (*Claven philosophiae munitissimarum appellabo portarum*). În *Micul compendiu de logică*, el face deosebire între *logica naturală* și *logica artificială*. Prima este logica pe care o găsim la orice om și care depinde de natura noastră, pe care o aplicăm, în orice ocazie. Logica artificială este logica savantă, cultivată prin studiul formelor, al principiilor și regulilor pe care le datorăm în cea mai mare parte lui Aristotel.

D. Cantemir arată că „termenul logic și-a luat numele prin metaforă de la termenii (hotarele) câmpurilor și se divide în mai multe părți, dar măcar atât este de reținut, că toate expresiile, numele, verbele etc. din care se compun o propoziție – toate acestea se numesc termeni logici”²¹.

În *Micul compendiu de logică* întâlnim atât termeni filosofici de origine greacă, cât și de origine latină. Amintim doar câțiva dintre ei: *sofisme, logică, intelect, termen logic, termen mental, termen verbal, categorii, transcendent, analog, echivoc, contrarietate, subiect formal, opuși, cunoștință, predicamente, unu și același, esență, substanță, cantitate, calitate, relație, activ, pasiv, gen, specie, diferență, accident, silogism, judecată, sofism*.

Contribuția lui Dimitrie Cantemir adusă la formarea terminologiei filosofice românești este imensă având în vedere că el introduce termeni din domeniul ontologiei, gnoseologiei și logicii care lipseau aproape de tot până atunci.

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Metafizica*, București, Editura „Ancora”, nr. 158-161, [s.a.], p. 24.

¹⁹ Dan Bădăraș, 1964, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Editura Academiei, R.P.R., p.130.

²⁰ Dan Bădăraș, 1964, *Dimitrie Cantemir*, în vol *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, București, Editura Academiei R.P.R., p. 75.

²¹ Dimitrie Cantemir, 1995, *Mic compendiu asupra întregii învățăături a logicii*, București, Editura Științifică, p. 99.

O terminologie filosofică mai amplă, mai bogată, „nu se va crea decât pe baza traducerilor de lucrări și manuale de filosofie, făcute de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în special după 1780”²².

La începutul secolului al XVIII-lea în cultura română s-a impus ca o necesitate stringentă, traducerea de lucrări filosofice, contribuind foarte mult la formarea și fixarea noii terminologii filosofice românești.

I. Epoca modernă

Terminologia filosofică modernă românească din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea suferă o puternică influență franceză, latină și germană asupra limbii române, ceea ce a scos din uz mulți termeni și expresii vechi.

Până la începutul secolului al XVIII-lea, cei care se ocupau la noi cu filosofia cunoșteau numai filosofia greacă din epoca veche, bizantină sau nouă. „După 1870, unii românii au cunoscut și filosofia ce avea trecere în statele feudale ale Austriei și Prusiei, o filosofie de compromis între empirism și raționalism, a urmașilor lui Leibniz și Wolff, și prea puțin și filosofia franceză din secolul al XVIII-lea și pe cea a lui Kant”²³.

Filosoful C. Rădulescu-Motru amintește că scrierile lui Aristotel, mai ales cele referitoare la *Logică*, *etică* și *Metafizică*, le găsim în tot cursul secolului al XVIII-lea. Dintre filosofii moderni, „filosoful german Christian Wolff, format la școala raționalistă a lui Leibniz și autor al unui mare număr de manuale sistematice de filosofie, servește de călăuză profesorilor care aveau să predea filosofia în Țările Românești. Marele tălmăcitor al ideilor lui Wolff a fost eruditul Evghenie Vulgaris”²⁴.

Terminologia filosofică românească modernă din secolul al XVIII-lea se fixează, în principal, prin: „1) Cursurile de filosofie de la școlile din Iași, București și Blaj și prin traduceri în românește ale unor manuale filosofice făcute atunci (mă refer la traduceri publicate de Laurian, Zalomit, Cipariu și

²² Gheorghe Ivănescu, *op.cit.*, p. 131.

²³ Gheorghe Ivănescu, 1956, *Formarea terminologiei filosofice românești moderne*, în vol. *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, București, Editura Academiei R.P.R., p. 172.

²⁴ C. Rădulescu-Motru, 2008, *Filosofia în România veche*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Iași, Editura Ștefan Lupașcu, p. 36.

Ghenadie Ienăceanu [...]; 2) prin traducerea unor scrieri filosofice, anume de morală, precum *Filosoful indian*, Iași, 1834 [...], sau opera lui Weiss, *Prințipii filosofice, soțiale și morale*, I, II, Iași, 1847, [...]; 3) prin lucrările de filosofie ale epocii, scrise în românește, ca acelea ale lui Heliade Rădulescu, Maiorescu și Leonardescu [...]; 4) prin articole de revistă, opere de istorie originale sau traduse, prefețe sau studii introductive la cărți”²⁵.

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea se traduce la noi manualul de *Logică* a lui Evghenie Vulgaris. „Acest manual se baza pe ideile filosofului german Wolff, care era răspândit în toate școlile din Orientul grecesc. De altfel, mulți dintre profesorii greci de la școlile din Iași și București au fost formați la școala filosofică a lui E. Vulgaris. Profesorii de filosofie din București și Iași nu se opresc, însă, la Wolff, ci traduc și pe unii discipoli ai acestuia: *Metafizica* lui Fr. Chr. Baumeister este tradusă în limba greacă de Nicolae Varcosi, iar *Logica* și *Etica* lui J. G. Heineccius este tradusă în greacă de marele Ban Grigore Brâncoveanu, fiind tradusă apoi, în 1829, de Eufrosin Poteca în limba română. Deci, filosofia germană, cum se vede, era cunoscută profesorilor greci de la noi. Chiar filosofia lui Emanuel Kant n-a așteptat ca Junimea să o introducă în Țara Românească. Ea era cunoscută lui Atanasie Psalida încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. La începutul secolului al XIX-lea, unul dintre filosofi germani, cei mai răspândiți printre școlarii din București, era W. Tr. Krug, adept al lui Kant, cu scrieri traduse în grecește și românește”²⁶.

Dacă la început, în cultura română s-a impus filosofia aristotelică, cultivată cu predilecție de profesorii greci din Țările Române, totuși, treptat, se vede influența filosofiei raționaliste germane (Leibniz și Wolff). Senzualismul lui Condillac își face apariția la începutul secolului al XIX-lea prin traducerea lui Danil Filipide, *Logica* (1801) și Vasile Vârnan, *Logica* și *Morala* a lui Antonio Lodovico Muratori, traduse prin mijlocirea textului grecesc al lui Iosif Mesiodax. În câțiva ani se traduc numeroase manuale de logică și de filosofie, de diferiți autori și din diferite limbi.

Terminologia filosofică românească modernă cunoaște în urma apariției pe piața culturală din Țările Române a acestor traduceri o serie de influențe filosofice diverse. Ele se regăsesc cel mai bine la fiecare profesor sau traducător de filosofie în „limba patriei”.

²⁵ G. Ivănescu, 1956, *Formarea terminologiei...*, p. 173.

²⁶ C. Rădulescu-Motru, *op.cit.*, p. 37.

În cele ce urmează vom urmări constituirea terminologiei filosofice românești la *Corifeii filosofiei și logicii românești* (1790-1825) și la *Profesorii de filosofie din Țările Române* (1825-1900).

Samuil Micu (1745-1806) a fost pe rând profesor de matematică și filosofie la Blaj, prefect de studii la colegiul „Sf. Barbara” din Viena, iar spre sfârșitul vieții corector și cenzor al cărților românești ce se tipăreau la Buda. Samuil Micu a îmbogățit cultura română cu multe lucrări din domeniul religiei (traduce *Biblia* din grecește, publică o serie de scrieri cu privire la viețile sfinților, despre canoane, despre istoria bisericii etc.). Pe lângă scrierile religioase, el a publicat sau a lăsat în manuscris o serie de lucrări istorice, filologice și filosofice. În filosofie, el a publicat *Loghika*, Buda, 1799, și *Legile firei, Ithika și Politika* sau *Filosofia cea lucrătoare*, Sibiu, 1800. În manuscris a rămas de la el *Învățătura metafizică* întocmit între anii 1787 și 1790. Acest manuscris a fost publicat în 1966 de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe cu titlul *Scrieri filosofice*. În acest volum sunt publicate și *Etica sau învățătura obiceiurilor și Învățătura politicească*.

S. Micu „îmbrățișează filosofia raționalistă, idealist-eclectică a lui Christian Wolff, pe care își ia sarcina s-o răspândească în rândurile știutorilor de carte, traducând manualul wolffianului Ch. Baumeister, *Elementa philosophiae*, Leipzig, 1747”²⁷.

Întâlnim la Samuil Micu o preocupare constantă, exprimată deschis, în repetate rânduri, pentru maximă claritate și precizie în folosirea termenilor filosofici. El vorbește de *Ontologhia*, *Cosmologhia*, *Psihologhia* și *Theologhia firească*. Filosoful român definește *Ontologhia* ca fiind „știința însului peste tot sau încât este îns. Ontologhia este cuvânt grecesc, care românește atâta face ca cum am zice: cuvântare de ceia ce este”²⁸.

Pentru termenii filosofici de *finit* și *infini*t el folosește termenii românești de *sfârșit* și *nesfârșit*; pentru *existență* și *esență* – *estere* și *fînță*; pentru *necesitate* – *trebuință*, iar pentru *necesar* – *trebuincios*; pentru *simplic* și *complex* – *nealcătuit* și *alcătuit*; pentru *mutare* – *schimbare*, *stămpărare* –

²⁷ Ion Lungu, 1964, *Școala Ardeleană*, în vol. *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, București, Editura Academiei, R.P.R., p. 100.

²⁸ Samuil Micu, 1966, *Scrieri filosofice*, ediție critică și studiu introductiv de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, Editura Științifică, p. 75.

moderație; pentru *simțitură* - *senzație*. El a introdus neologisme ca: „*idee, figură, condiție, sperință* (experiență), *soțietate* (societate); *spația* (spațiu), *dilemă, axiomă* etc., dintre care unele nu fuseseră folosite încă în scrierea vremii, iar altele de-abia atunci erau pe cale de a se încetățeni în limba literară. [...]

În ce privește principiile după care se călăuzește Micu în căutarea echivalențelor se văd limpede modelele germane și maghiare. „După cum se știe, nici Apáczai (la maghiari), și nici Wolff (la germani), nu adaptează termenii străini la spiritul limbii naționale, ci caută să-i traducă în cuvinte cu sens asemănător”²⁹.

În lexicul filosofic al lui S. Micu, ponderea covârșitoare nu o are neologismul, ci calculul lexical. Elena Toma „aprecia că S. Micu a deschis o cale în procesul de cristalizare a terminologiei filosofice românești, și anume calcul lexical”³⁰. Calcurile lexicale din scrierile lui S. Micu sunt create după limba latină. Având în vedere faptul că filosoful român a tradus manuale de filosofie din limba germană, se poate observa și o influență germană, în care calculul lingvistic este foarte frecvent folosit. S. Micu a folosit alături de neologism și calculul semantic, traducerea pur și simplu în română a noțiunilor filosofice corespunzătoare.

De exemplu, „pentru a respecta identitatea semantică dintre cuvântul neologic (romanesc sau neoromanesc) și cuvântul vechi (românesc), S. Micu recurge la «definiția» în sine a cuvântului (în sens lexicologic) la ceea ce am putea numi *sinonimie interlinguală*. Rezultatul este o transpunere sui-generis în limba română, prin cuvinte preexistente în limbă, a unor coneepe neologice, neogrecești, latinești, sau – posibil – din germană”³¹.

În *Logică* găsim formulări ca: „Facerea acestor idei desăvârșite, filosofii o chiamă cu cuvânt elinesc analsisul ideilor, care cuvânt noi pre limba românească îi putem zice a ideilor deschiiare, desfacere, despărțire. [...] Lucru acela despre care judeci sau zici ceva, filosofii cu cuvânt latinesc îl zic *subiect*, noi îl putem românește zice *temei*, adecă *lucru* de care să zice; iar ceea ce să zice de lucru, latinii o chiamă *predicat*; noi putem să o numim *zis*,

²⁹ I. Lungu, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filosofice românești*, în „Cercetări filosofice”, tom III, nr. 4/1955.

³⁰ Elena Toma, 1976, *Din începuturile terminologiei românești*, în vol. *Unitate și diversitate în România. Lexic de cultură, II*, București, Tipografia Universității, p. 67.

³¹ *Ibidem*, p. 70.

adecă zisul iaste lucrul care să zice de ceva”.³² Terminologia filosofică a lui Samuil Micu se află la „cumpăna dintre Orient și Occident”.

Grigorie Râmniceanu (1763-1828) a fost episcopul Argeșului între anii 1823 și 1828. Episcopul filosof Grigorie Râmniceanu a fost, înainte de toate, un diortositor, autor de cărți și traducător. Ca diortositor, el va corecta o mulțime de cărți de slujbă sau de zidire sufletească tipărite fie la Râmnic, fie la București. *Cazania* (1781), *Molitfelnic* (1782), *Triod*, *Sinopsis* (1783), *Pilde filosoficești* (1783), *Antologhion* (1786), *Pravoslavnica Mărturisire* (1794).

În anul 1826 dă la lumină în București – Argeșul n-avea tipografie – *Logica* sfântului Ioan Damaschin. „Prin traducerea ei Episcopul rupe zăgazarile superstiției că noi, românii, nu ne putem exprima în limbaj filosofic și creează un vocabular menit să transmită noile noțiuni.” Titlul cărții complet este: *LOGICA carea acum întâiu s-au tălmăcit în limba Patriei cu îndemnarea Preasfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei Kir Grigorie în zilele binecredinciosului și luminatului nostru Domn GRIGORIE DIMITRIE GHICA VO[I]EVOD într-al patrulea an al domniei mării sale. Și s-au tipărit cu cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Episcop al Argeșului Kir GRIGORIE, de carele iaste și tălmăcită. În București. În Tipografia Sfintei Mitropolii, în anul Mântuirii 1826. De Ieromonahul STATORNIC tipografu.* Limba în care-i scrisă traducerea este foarte curgătoare, românească și frazele bine așezate, curățată de cuvinte străine și ușor de înțeles, pentru că Grigorie Arhimandritul era un bun cărturar al timpului său.

În Procuvântare Kir Grigorie menționează: „această *Logică* a Sfântului Ioan Damaschin, tălmăcită din limba Elinească, de mine cel mai jos numit patriot, carele și de nu m-am cunoscut în deprinderea altor destoinici, dar în trudirea cărților limbii patriei, cu sațiu am petrecut. Deci încă mai dinainte știind eu că unii din dascălii altor limbi poate de vreo patimă răpindu-se, nu lipsesc a zice că [și] cu neputință iaste a să muta Filosofia și în limba rumânească pentru sărăcia zicerilor și a numirilor, am pus toată osârdia de am tălmăcit și pre ceale mai nelesnicioase graiuri și nume, păzind de aproape pre înțelegerea tălmăcirii, pentru ca să rămâ[i]e greșită și deșartă

³² Samuil Micu Clain, 2007, *Loghica*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Mihai Alin Gherman, Cluj-Napoca, Editura ARGONAUT, p. 53, 31.

părerea acelor și să se arate prin lucru dovedit cum că toate limbile fără deosebire sânt îndămânatece la toate științele.”³³ Arhimandritul Grigorie Râmniceanu „își dă seama de greutatea de a reda în românește pentru întâia oară o carte de filosofie, în limba noastră neexistând atunci termeni potriviți noțiunilor filosofice.”³⁴ Cert este faptul că, începând cu secolul al XIX-lea, atât Grigorie Râmniceanu cât și Eufrosin Poteca sunt creatori de terminologie filosofică românească și cei care pun bazele învățământului filosofic românesc. Deci nu putem să nu vedem rolul însemnat jucat de Grigorie Râmniceanu pentru „facerea pre limba românească a *Logicii*”.

Ce este logica? Prelatul Grigorie Râmniceanu dovedește solide cunoștințe de istoria logicii. El amintește că „cei vechi [o numeau] *Dialectică* adevă privorovitoare, iar de cei mai de curând, *Logică*, adevă meșteșugul cuvântării fiindcă învață pre mijloacele acestea”: Care anume?

„Întâiul adică, cum să poată mintea omenească a lua orice cu deslușire și cu alegere; Al doilea, cum poate ca pre aceia pre carea o au luat să o judece bine; Al treilea, cum s-a cădea ca pre mai multe judecăți să le alcătuiască drept în cursul lor; Al patrulea, și cel mai de pre urmă, cum se poate a îndrepta și a rândui cu legiuire pre toate acealea și așa a ajunge la cunoștință, din întunecare și amestecare la priceperea cea deslușită și aleasă și nu vom slobozi din ceale cu îndoială și din greșeli, deprinzându-ne a socoti drept și învățându-ne a pune adevărurile și a le [în]cerca și prin dovedire a îndupleca pre alții de a cunoaște și pre celelalte risipite boli ale minții.”³⁵

Grigorie Râmniceanu a echivalat termenii filosofici astfel: „*Despre categorii și cuvinte* (despre glas) și între *categorii* găsim: cea dintâiu *fiitorul* (lucrul ce iaște, lat *substantia*), a doua *neamul* (lat. genus) etc. Termenul de *noțiune* e redat prin cuvântul *hotar* (lat. terminus), cei *trei termeni ai silogismului* se numesc: *hotarul de deasupra* (terminus major), *hotarul de mijloc* (terminus medius) și *hotarul supus* (terminus minor). Capitolul despre *idei* este intitulat despre «goalele cuprinderi ale minții», iar *judecata* se numește *supunere*. [...] La *teoria silogismului* găsim capitole despre *silogismi împleticiți* și *silogismi întorși*. Întoarcerea înseamnă *conversiune*. *Premisele* se numesc *puneri înainte*, iar *concluzia* *încheare*, [...] *dilema* se numește *scurtăpucătură*, *entimemă* – pentru *cea din minte*, *epichiremă* –

³³ Ioan Damaschin, 2007, *Logica*, tălmăcită în limba patriei de Kir Grigorie Râmniceanu, ediție îngrijită și studiu introductiv de Adrian Michiduță, postfață de Gabriela Braun, transliterare de Aurelia Florescu, Craiova, Editura Sim Art, p. 25.

³⁴ D. Ioanițescu, *Primele cărți de logică în românește*, în „Convorbiri literare”, an 44, nr. 2, febr., 1910, p. 528.

³⁵ Kir Grigorie Râmniceanu, *Procuvântare*, în vol. Ioan Damaschin, *Logica*, p. 27.

apucătură, sorit – grămăditor, parasilogism – apucare amăgitoare, iar metoda se numește întorsătură.”³⁶

Să mai amintim aici că Grigorie Râmnicăeanu este primul român care redactează un *Lexiconaş al zicerilor şi numirilor celor noadă, care acum de nevo[i]e pentru înţelegerea acestii logici s-au găsit însăşi limba noastră rumânească*. „Totuşi, acest învăţat este constrâns să întrebuinţeze termeni de specialitate, pe care, negăsindu-i în română, îi preia din greacă. Unii termeni neologici începuseră a deveni uzuali de fapt în scrierile timpului şi deci puteau fi consideraţi de el ca fiind româneşti.”³⁷

Grigorie Râmnicăeanu, „monahul cărturar şi episcopul filosof, este o pildă limpede a legăturii care s-a făcut, la cumpăna veacurilor al XVIII-lea şi al XIX-lea, între cărturăria veche şi năzuinţele româneşti moderne. El leagă şirul episcopilor cărturari de la Râmnic de Şcoala lui Gh. Lazăr şi realizează, prin sine, continuitatea culturii româneşti”³⁸

Eufrosin Poteca (1786-1858), monah cu o bogată cultură filosofică, dobândită la şcolile din Apus, este cărturarul care şi-a adus o contribuţie deosebită la dezvoltarea culturii româneşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În această perioadă (1800-1830), încep să fie cultivate o serie de noi genuri şi specii literare; problemele de filosofie preocupă tot mai mult, iar învăţământul public cunoaşte o epocă de înflorire. Limba „patriei” este introdusă în şcoală ca limbă oficială de predare.

În 1825 este hirotonisit ieromonah şi tot în acest an îşi deschise cursul de filosofie la Colegiul „Sf. Sava” din Bucureşti. Cursul de filosofie îl va ţine din 1825 şi până în septembrie 1832, când, din cauza radicalismului ideilor sale, eforii şcoalelor îl recomandă generalului Kisselef pentru a i se încredinţa un post de egumen la una din mănăstirile ţării. Propunerea este aprobată de Kisselef la 23 septembrie 1832 şi este numit egumen la mănăstirea Gura Motrului. Într-o vreme însă când nu exista deloc o terminologie filosofică românească, strădaniile lui Poteca de a scrie şi a traduce filosofic într-o limbă accesibilă maselor sunt impresionante. Fireşte, terminologia noastră filosofică luând alt drum decât cel pe care voia s-o

³⁶ D. Ioaniţescu, *ibidem*, pp. 528-529.

³⁷ Ioan Oprea, *op. cit.*, p. 85.

³⁸ D. Alexandru, *op. cit.*, p. 631.

îndrume Poteca, nouă ni se pare acum de-a dreptul ciudate multe din echivalențele folosite de el.

Eufrosin Poteca, primul profesor de filosofie în „limba națională”, a îmbogățit patrimoniul gândirii filosofice românești cu numeroase traduceri din domeniile teologiei, filosofiei, literaturii și istoriei universale, care au fost citite cu mult interes nu numai de elevii din Școlile Domnești din Iași și București, ci și de boierii români iubitori de învățătură. El și-a dat seama imediat de dificultățile întâmpinate în predarea filosofiei după manualele existente în școlile grecești din Valahia. Ce era de făcut în această situație? Două posibilități existau: 1) să alcătuiască el manuale noi, moderne, pentru a se ține pasul cu ideologia destul de înaintată a vremii, sau 2) să se traducă manuale de filosofie renumite din Occident. Cu toate că știa că traducерile nu formează o literatură și că mai mult, traducерile sunt primejdioase, fiindcă ele omoară în noi „duhul național”, Eufrosin Poteca a optat pentru a traduce manuale de filosofie. „Pentru Eufrosin Poteca traducerea cărților nu era doar un exercițiu intelectual, ci o modalitate de a impune limba română ca limbă culturală, o cale de îmbogățire a lexicului românesc, de a introduce neologisme din domeniul filosofiei, teologiei, științelor exacte.”³⁹

Ținând seama deopotrivă de laturile pozitive și negative ale străduințelor lui Eufrosin Poteca de a crea o terminologie filosofică națională, nu se poate să nu vedem rolul însemnat jucat de „facerea pre limba românească” a „filosofiei”, „istoria filosofiei”, „Logica” și „filosofia moralicească”. Atât prin modul în care redă ideile (selecționează materialul, actualizează exemplele, introduce reflexii proprii), cât mai ales prin regândirea unor noțiuni filosofice cu cuvinte nefolosite încă în sens filosofic, strădaniile lui Poteca reprezintă începutul unei etape noi în dezvoltarea gândirii filosofice din țara noastră.

Prin traducerea lucrărilor lui Heineccius și Bossuet, Eufrosin Poteca a adus o importantă contribuție la introducerea în școală a studiului filosofiei iluministe în cercuri tot mai largi, a dat un imbold puternic gânditorilor din țara noastră spre a dezvolta o literatură filosofică proprie. Ca și Kir Grigorie, Poteca se lovește de greutatea de a reda în românește termenii filosofiei: „m-am străduit – zice el – și toate vorbele străine am deslușit, cât am putut”⁴⁰. E. Poteca întrebuințează pentru termenul de *noțiune* cuvântul *hotar*

³⁹ Elviră-Ecaterina Ivănescu, 2006, *Eufrosin Poteca – Un european din Valahia*, Craiova, Editura Universitaria, p. 213.

⁴⁰ Eufrosin Poteca, 2006, *Cătră Fiii Românilor! Introducere la Filosofie sau Lecție începătoare*, în vol. Johann Gotlieb Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor adecă Logica și Ithica elementare cărora se pune înainte Istoria filosoficească*, tălmăcită în

a lui Kir Grigorie și cuvântul *scădere*, probabil fiindcă noțiunea e o palidificare a reprezentărilor, din care e scoasă. Pentru *fiitoriul* (existență), Poteca întrebuințează cuvântul *estime*, prin imitație după nemțescul *wesen*. Eufrosin Poteca a promovat o filosofie care să „fie folositoare în toată vremea și în toate veacurile”.⁴¹ Pentru aceasta ea „trebuie să fie slobodă și curată”.⁴² Călugărul-filosof promovează o filosofie moralnică care are ca finalitate „să învețe pe om să viețuiască după vrednicia cuvântului încât nu numai faptele sale, ci și dogmele voirilor sale să se poată aplica ca o lege la toți vecinii săi”.⁴³ El era convins că filosofia întărește ceea ce religia prin credință propovăduiește. „De aceea dacă voim să ne facem filosofi și înțelepți, întâi se cuvine să ne înălțăm cugetele noastre până la înțelepciunea cea nemărginită, la Dumnezeu”.⁴⁴

Principiile după care se călăuzește Eufrosin Poteca în căutarea echivalențelor se regăsesc foarte ușor în modelele latin, grec, francez și italian. Eufrosin Poteca este deosebit de precaut în folosirea neologismelor. El întrebuințează neologismul numai acolo unde nu există echivalent în limba noastră pentru noțiunea respectivă.

„Neologismul lui Poteca se împarte în două mari grupe: 1) neologismul cu etimologie multiplă (latină, neogreacă, franceză și italiană; latină, franceză și italiană; neogreacă, franceză și italiană; franceză și italiană) și 2) neologisme cu o etimologie sigură și una din limbile menționate. Neologisme cu etimologie multiplă (latină, neogreacă, italiană și franceză) încadrăm termenii de tipul: *atome*, *atomi*, *axiome*, *analogă*, *apologhia*, *armonia*, *dilema*, *empirei*, *empirismului*; [...] Neologisme cu etimologie latină și romanică (italiană și franceză): *absoluta*, *absurditatea*, *glosat prin nedreptatea*, *abuzurile*, *apelația*, *a aplica*, *argumentul* etc; [...] Neologisme cu etimologie latino-franceză susținute de existența lor în italiană (x în

românește de Eufrosin Poteca, ediție critică, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, p. 55.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Eufrosin Poteca, 2008, *Scrieri filosofice*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, p. 131.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 44.

italiană nu se păstrează, fiind notat cu s): *experiențe, explicat, glosat prin deslușit, externe, extraordinare, lux*. [...] Neologisme cu etimologie în limbile neogreacă, franceză și italiană: *anogoghi, antinomii, criteriu, cronologia, eclectic, epidermidei, enciclopedie, epohă, filologhicește*. [...] Neologisme latino-italiene: *orații, purgatoriul, semicercul, tepidi, glosat prin nici reci nici calzi; termenii, tractatul și trattatul*.⁴⁵

În limbajul filosofic folosit de Poteca la jumătatea secolului al XIX-lea un loc aparte își găsesc cuvintele de origine franceză: *experimentator, exclusive, moralist, genie, sfera* etc. Eufrosin Poteca făcând comparație între el și Bossuet „îl găsește superior ca istoric: pentru că face nu numai istorie națională dar și universală. «Domnul Bossuet a scris într-un chip mult mai curat și mult mai cuviincios, pentru că, fără să lase ceva din cele ce era vrednice de însemnat și cu rânduială minunată, el a împreunat la un loc toate întâmplările care sunt din aceeași vreme». În ceea ce privește traducerea lui, Eufrosin Poteca – recunoaște, cu multă modestie, că nu se va găsi în ea «acea nobleță de expresii, nici acea înălțime de gânduri, sau acea dulceață de stil, acele mutări fericite și nesimțite, acele trăsuri vioaie și ingenioase, care sunt revărsate în toate întâmplările care sunt din aceeași vreme».⁴⁶

Termenii italienești folosiți în lucrările lui Eufrosin Poteca abundă peste tot. În *Cuvinte panighirice* în *Filosofia cuvântului* sau în *Cursul de istorie a filosofiei* sau *Elementuri de metafizică*. „Poteca folosisa italianismul înainte de I. Heliade Rădulescu, cu care era coleg la Sfântul Sava. Heliade, având în față exemplul lui Ienăchiță Văcărescu și chiar sub ochii săi pe acel al lui Eufrosin Poteca, își dă seama că această orientare ar fi un drum, pe care dealtfel pleacă, ajungând în cele din urmă la exagerare.

Poteca afirmase, după P. Maior și cu zece ani înaintea lui I. Heliade Rădulescu, că limba italiană este sora limbii române. [...] Italienismele în discuție sunt: *astrate, abstracte, astrația, cercetare, civile, civil, comerț, compoște, compuse, comune, comun, contemporaneu, contemporan*”.⁴⁷

În cursul *Elementuri de metafizică* predat împreună cu alt curs de *Istoria filosofică* la „Sf. Sava” găsim numeroase cuvinte de origine italiană. Astfel în *Elementuri de metafizică* care își are sursa în lucrarea italianului Francesco Soave, *Instituzioni di Metafizica*, Pisa, 1814 întâlnim concepte filosofice fundamentale pe care Poteca le folosește dovedind o bună cunoaștere a

⁴⁵ V. Diacon, *Arhimandritul Eufrosin Poteca și preocupările sale de cultură românească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 7-8 / 1979, pp. 570-571.

⁴⁶ Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 331.

⁴⁷ V. Diacon, *op. cit.*, pp. 571-572.

filosofiei. Întâlnim astfel: *Ontologia, Psihologia, Cosmologia, Teologia naturalnică, Estime*.

Prin contribuțiile sale teoretico-filosofice, prin cursurile, discursurile și traduceri sale, îl putem considera pe drept cuvânt „părintele filosofiei românești.” Exemplul lui a fost urmat în Moldova de Simion Bărnuțiu și Eftimie Murgu, iar în Muntenia a fost continuat de August Treboniu Laurian și Timotei Cipariu.

Ion Heliade Rădulescu (1802-1872) este primul întemeietor al unui sistem filosofic, din păcate nefinalizat, în cultura română. El a contribuit enorm la formarea terminologiei filosofice românești prin prelucrări, traduceri și scrieri filosofice originale. Lucrarea lui fundamentală este *Echilibru între antithesi sau Spiritul și materia*, 1859-1869. Autorul vede în această carte, Universul ca rezultat al uniunii spiritului și materiei, familia ca rezultat al uniunii bărbatului și femeii, armata ca rezultat al uniunii dintre comandanți și soldați, societatea ca rezultat al uniunii progresului și conversației, libertatea ca rezultat al uniunii dreptului și datoriei, ordinea ca rezultat al acordului libertății și autorității. I. Heliade Rădulescu promovează o filosofie în care Universul apare ca fiind în întregime polarizat de tensiunea unor contrarii colective.

„Dualitățile lui Eliade sunt concepute [...], antitetic, dar numai în sensul că relația dintre *activ* și *pasiv* este o relație antitetică, nu și în sens hegelian, care implică obligatoriu generarea *antitezei* de către *teză*. Marea deosebire dintre dialectica lui Eliade și aceea a lui Hegel constă într-aceea că prima este o dialectică a dualității, în timp ce a doua este o dialectică a unității, că Eliade este dualist, în timp ce Hegel este unitarist”⁴⁸.

Se observă foarte ușor preferința lui I. Heliade Rădulescu pentru filosofia franceză, mai ales în tinerețe, în ce privește sursa împrumuturilor neologice. El a „avut permanent în vedere, mai evident însă după 1840, limba latină și bineînțeles, greaca, atunci când își pune problema temeiurilor filosofice”⁴⁹. Filosoful folosește cuvinte ca: *ocazie, rație = rațiune* sau

⁴⁸ Radu Tomoiogă, *Ion Heliade Rădulescu, Ideologia social-politică și filosofică*, București, 1971, Editura Științifică, pp. 136-137.

⁴⁹ Ioan Oprea, 1996, *Terminologia filosofică românească modernă*, București, Editura Științifică, p. 107.

slobod = *liber*; *fiitoare* = *viitoare*. „Heliade Rădulescu n-a știut însă să întrebuițeze neologisme ca *a exista, existență*. Pentru cel din urmă el va recurge la *estime* [...], cuvântul a fost înlocuit cu *ființă*”⁵⁰.

În legătură cu problema sufixelor folosite de H. Rădulescu, el nu mai folosește „vechiul – (*ic*) care este în formarea adverbelor, ci în locul lui apare romanicul - *mente*, fie adăugat la forma masculină, [...] fie, după modelul limbilor apusene, adăugat la forma feminină (în *e* sau *a*)”⁵¹. De exemplu: *fatalmente, materialmente, moralmente, naturalmente, spiritualmente* sau *filosoficamente*. Cu toată *abundența* de neologisme folosite de I. Heliade Rădulescu, el nu a înlăturat de tot folosirea calcurilor.

Terminologia filosofică românească din vremea lui Samuil Micu și până la I. Heliade Rădulescu (1780-1830) este dominată de calculi, iar ca „procedeu de explicare este folosită în foarte multe cazuri glosa explicativă amplă”⁵².

Profesorii de filosofie din Țările Române vor continua și ei să folosească glosa explicativă, dar vor face și unele împrumuturi din limbile greacă, germană, latină, franceză și italiană.

Simion Bărnuțiu (1808-1864) a avut un rol important în promovarea ideilor filosofice la noi, ținând cont că el a fost profesor la Blaj și Iași. Profesor și ideolog de talie europeană, Simion Bărnuțiu este singurul din generația sa care s-a implicat în speculații filosofice originale, racordându-le problemelor de ordin politic și social. Filosoful S. Bărnuțiu își propune „să scape pe încet filosofia, din jugul și de sub robia limbii latinești”, sub influența lui Rotteck și Savigny și centrându-se pe postulatele kantiene de subzistență personală, egalitate și libertate, extinde drepturile personale la nivelul comunității naționale.

Ideologul S. Bărnuțiu, dorind cu ardoare reformarea, în sens național a disciplinei pe care o predă, a folosit nu doar *Handbuch*-ul lui W. T. Krug, dar și o versiune latină a patru noii studii: de filosofie kantiană fundamentală, logică, metafizică și estetică. La Iași, după reorganizarea învățământului universitar, S. Bărnuțiu a predat cursuri de drept, pedagogie, psihologie, logică, metafizică, etică, estetică și istoria filosofiei, în spiritul kantiano-herbartian al filosofiei de școală germano-austriece. „O caracteristică a cursurilor de la Iași este aceea a argumentării caracterului critic față de original. De fapt, acum el se orientează și spre operele altor învățați, printre

⁵⁰ G. Ivănescu, 1956, p. 177.

⁵¹ Ioan Oprea, *ibidem*, p. 111.

⁵² *Ibidem*, p. 93.

care Jos. Beck, din a cărui *Philosophische Propädeutik* traduce prima carte, *Grundriss der empirischen psychologie un Logik*, pe care o folosește la cursuri și care va fi publicată de elevi în 1871, cu titlul *Psicologia empirica și logica*⁵³.

S. Bărnăuțiu a avut ca model cursurile de filosofie ale lui W. T. Krug, discipol și popularizator al filosofiei kantiene. El aprecia, și nu o singură dată, filosofia kantiană ca un început de perioadă nouă în istoria gândirii umane. În principiu, la Iași, el folosește „în parte o terminologie diferită, bazată pe neologismul de sorginte latină, uneori adaptat după legi fonetice vechi”⁵⁴. În cursul de la Blaj el apelează la termeni arhaici, greoi, ca echivalente ale conceptelor și categoriilor grecești, latine sau germane. De exemplu: *simțare* = *sensibilitate*, *înțeles* = *intelect*; *cuvânt* = *rațiune*; *întipuire* = *reprezentare*; *prindere* = *percepție* ș.a.m.d. Acordând o importanță foarte mare filosofiei kantiene, aceasta se reflectă foarte mult în opera sa. De exemplu întâlnim: *judcățile analitice*, *judcata sintetică*, *analitica simțirei*, *a înțelesului și a cuvântului*, *antinomia*, *critică facultății judcătore* *cele estetică*, *noumenon sau ființa cugetărei*.

Terminologia filosofică utilizată de S. Bărnăuțiu pleacă de la, „multe calcuri, de la termeni în forme neadaptate și influențat în general de înaintași, el a evaluat spre o concepție proprie, bazată pe ideologia latinistă”⁵⁵.

Eftimie Murgu (1805-1870) vine în 1834 la Iași și este numit profesor de filosofie și de drept natural la Academia Mihăileană. Cursul lui de filosofie este primul curs ținut în limba română în Moldova. El predă filosofia după cursul profesorului său de filosofie de la Budapesta, Imre Janoš. Profesorul maghiar avea o orientare idealist-raționalistă cu influențe kantiene. Cursul lui Imre era conceput în patru părți: *Philosophia, Pars prima, complectens Preliminaria et Logicum*; *Philosophia, Pars secunda, compelctens Metaphysicam puram*; *Philosophia Pars tertia, complectens Methayphysicam adapticatam*; *Philosophia, Pars IV, Ethica*.

„În anul școlar 1834-1835, Murgu a predat elevilor săi începători *Introducerea în filosofie*, *Istoria filosofiei* și întregul *Curs de logică*

⁵³ *Ibidem*, p. 121.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 123-124.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 131-132.

(«analitica» și «metodica»), iar în 1835-1836, la anul al doilea, *Metafizica pură*⁵⁶.

Eftimie Murgu definește filosofia ca „fiind o știință care se înalță peste toate celelalte științe, cercetându-le temeiul învățăturilor ce sunt cuprinse într-însele”⁵⁷. Filosofia teoretică este numită filosofia formală sau „loghica” care ne spune *forma* sau *modul* cugetării și *filosofia materială* sau *metafizică*, disciplină care se ocupă cu *cunoașterea* lucrurilor. Pentru el, metafizica este „știința acelor idei și principii universale, pe care mai pre urmă se reazimă adevărul materialnic al tuturor cunoștințelor noastre, pentru ca metafizica este datoare a ne însemna marginile înțelegerii noastre”⁵⁸. Eftimie Murgu a întâmpinat o serie întreagă de dificultăți la transpunerea în limba română a termenilor filosofici. Uneori au fost adoptați „termeni străini, grecești (*sorit, dilemă* etc.) sau latinești (*principiu, necesar, universal* etc.), alteori au fost redați prin perifrază («punere înainte» pentru «premisă», «așteptarea de întâmplări asemenea» pentru «analogie»)⁵⁹.

În *Cursul de filosofie*, el a transpus în limba română foarte mulți termeni de filosofie și metafizică. De exemplu: *conțept, cătățime, speție, încopciere, ipoteticesc, siloghism, dovedire, ecsperiența, ecsplica, sofizme, adivăr, cozmologhie* ș.a.m.d. În *Cursul de logică* găsim termenii: *sferă (sau cungiură), judecată – asertorică, criteriu, țertitudine, reduplicativ*. „A păstrat unele din cuvintele folosite de traducătorii români dinainte de el: *cătățime (cantitate), estime (existență, ființă), împoncișat (contradictoriu)* etc.; sau a utilizat termeni românești nefolosiți de predecesorii săi: *copce, încopciere, aievnic* etc., ori chiar a creat cuvinte românești care să redea noțiuni filosofice: *uitat (intuiție), cungiură (sferă)* etc. Dar majoritatea termenilor noi sunt adoptați din latină”⁶⁰.

Cursul de filosofie a lui Eftimie Murgu a făcut pe auditorii săi să gândească, să ia atitudine. De aceea, Domnul Moldovei îl cheamă la el și îi spune: „Îți măresc leafa, numai să te lași de filosofie și să nu mai vorbești nimic despre cutare lucruri”. E. Murgu nu a acceptat fiind nevoit să demisioneze și pleacă la București în 1836. Aici, cere catedra de filosofie. Eforia vrea să-l numească la altă catedră. „Nu primește și ține prelegeri particulare de filosofie la care «curgea» junimea din București. Și Nicolae

⁵⁶ Victor Țârcomnicu, *Profesoratul lui Murgu în anii 1834-1836*, 1986, în vol. Eftimie Murgu, *Curs de filosofie*, Timișoara, Editura Facla, p. 20.

⁵⁷ Eftimie Murgu, *Curs de filosofie*, p. 66.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 212.

⁵⁹ Victor Țârcomnicu, *ibidem*, p. 57.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 59.

Bălcescu rugă pe bănățeanul Murgu a-i face un curs de filosofie și acesta împlini cu bucurie dorința junelui”⁶¹.

August Treboniu Laurian (1810-1881) este succesorul lui Eufrosin Poteca la catedra de filosofie de la Colegiul „Sf. Sava” din București, între anii 1842-1848. În *Discurs la deschiderea cursului de filosofie*, din 1842, el găsea „vorbe de cea mai mare iubire pentru idealul moral – kantian”. Profesorul A. Treboniu-Laurian spunea că Descartes, Leibniz, Wolff și Hume „nu făceau decât junețea filosofiei moderne” și că „bărbatul care o înalță la tărie și constanță bărbătească se arată în Königsberg”.

La Colegiul „Sf. Sava”, Laurian a predat *Filosofie și Logică* „după Kant”. Într-o notă a „Secretariatului Țării Românești trimisă reprezentantului Austriei se arată că A. T. Laurian, «prin zelul și talentul cu care a ținut cursul de filosofie, și-a atras simpatia elevilor și respectul tuturor cetățenilor»”⁶². Cu ocazia examenului public din 1 iulie 1845, Laurian rostește un *Cuvânt academic*, în care face o analiză sumară asupra dezvoltării filosofiei din antichitate și până în vremea sa. Adept al filosofiei kantiene el aprecia: „Prin criticismul lui Kant se potolește cearta între dogmatism și scepticism, se închide drumul misticismului; însă marginile cele puse de dânsul cunoștințe omenești produc într-unii o nemulțumire. [...] De aici se nasc probele cele mai noi ale lui Fichte, Schelling și Hegel. Dară prin acestea se recunosc tot mai mult validitatea criticismului kantian și deșertăciunea străduințelor de a se înălța peste imperiul experienței”⁶³. Cursul de filosofie ținut de A. T. Laurian la „Sf. Sava” era „o compilație de mai multe lucrări străine, printre care operele lui Krug, dar și din manualele franceze, ceea ce explică fonetisme precum: *spesificația*, *secsione* etc.”⁶⁴. El nu a uitat niciodată că: „Noi românii, suntem o națiune care se află încă în copilărie și abia am ajuns la conștiința de noi înșine. Noi însă n-avem filosofie.[...] Filosofia e o

⁶¹ V. Chereșteșiu, *Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu*, în „STUDII. Revistă de istorie”, an IX, nr. 1, ianuarie – februarie 1956, p. 69.

⁶² Apud Gheorghe Epure, 1985, *August Treboniu Laurian*, în vol. *Istoria filosofiei românești*, vol. I., ediția a II-a, București, Editura Academiei Române, p. 386.

⁶³ Gh. Adamescu, *Primii profesori de filosofie ai școlii de la Sfântul Sava*, în „Revista Generală a învățământului”, an. XV, nr. 1/1927, pp. 28-29.

⁶⁴ Ioan Oprea, *op.cit.*, p. 112.

indiginiță comună și nici un neam cultivat nu mai poate figura de aici înainte fără dânsa pe fața pământului. Dară dacă venim mai târziu după celelalte neamuri, poate că avem cu un mijloc mai mult decât dânsese spre a înainta cu mai multă siguranță”⁶⁵.

Eforia Școalelor îi obliga pe profesori să-și tipărească cărțile după care predau. El socotea că nu este cu puțință să se răspândească și să se înțeleagă operele marilor filosofi creditori de sisteme, înainte de a se face o atmosferă prielnică prin cărți de pregătire. În acest sens, el își propune a publica întâi patru volume de filosofie: 1) *Manual de filosofie după Delavigne*; 2) *Propedeutica filosofică* a lui Iosif Beck; 3) *Istoria filosofiei* a lui Ioan Lichtenfeld; 4) *Sistem de filosofie* a lui W. T. Krug. Din acest proiect ambițios, el a tradus și publicat doar două lucrări: 1) *Manual de filosofie* lucrat după programa Universității de la Paris, 1840 de A. Delavigne, București, 1846; 2) *Manualul de filosofie și de literatură filosofică* de W. Traug. Krug, București, 1847.

A. T. Laurian s-a lovit de dificultatea de a traduce în „limba patriei” cele două lucrări de filosofie. De exemplu, în prefața *Manualului de filosofie* a lui A. Delavigne menționează acest lucru: „Eu m-am silitu a o traduce câtu mai credinciosu, și unde a fostu cu puțință fără a vătăma natura limbei românești, chiar din vorbă în vorbă. Dară într-aceasta am întâmpinatu multe greutăți și mai alesu din cauza limbei, și me teamă să nu fiu cauzat și eu cititorilor poate încă și mai mari. Ar fi fostu de doritu a afla într-această lucrare un drum călcat, o limbă cultivată, și termeni formați pe care să-i fiu putut întrebuința fără greutate și fără frică de neologismii. [...] De aici necesitatea de a forma o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă, de-a forma o limbă filosofică pentru cugetarea filosofică. Deci am fostu silitu să introduc neologismii în limba românească, și note mai multe decâtu mi-ar fi putut imaginea cineva”⁶⁶.

Luptând pentru limba română, Laurian a urmărit în primul rând „să păstreze limbii române o anumită puritate pentru că să nu se «spurce scientia prin o amestecătură barbară» a făcut apel la neologisme, îndeosebi la cele franceze, «poate mai mult decât și-ar fi putut imagina cineva»”⁶⁷. De aceea el s-a oprit la o terminologie exclusiv neologică „de orientare latină, care era

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 112-113.

⁶⁶ August Treboniu Laurian, 1846, *Prefață* la vol. A. Delavigne, *Manual de filosofie*, București, Tipografia Colegiului Național, pp.1-2.

⁶⁷ Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, 1970, *August Treboniu Laurian*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 47.

în conformitate cu principiile sale de transformare a limbii literare românești”⁶⁸.

La A. Treboniu Laurian terminologia filosofică este „aproape neologică; calcurile sunt rare și caracterizează mai ales primele lucrări”⁶⁹. Iată câțiva termeni filosofici de bază, unii rămași în uz până astăzi: *noologic, soritele, certitudine, sensibilitate, rațiune, raționament, apatia, determinism universal, ontologie, filosofie ideală, probabilitate, intuiția, analiză, sinteză, deducție, sofism, sancțiune morală, morală individuală și morală socială* etc.

Timotei Cipariu (1805-1887) a predat filosofie începând din 1828, timp de doi ani la Blaj, iar între anii 1830-1854 ocupă catedrele de teologie dogmatică și de studiu biblic la seminarul teologic. Din anul 1854 deține, timp de 21 de ani, direcțiunea gimnaziului din Blaj, în cadrul căruia a redeschis, în anul 1861, cursul de filosofie desființat în 1848. T. Cipariu, cel de-al IV-lea kantian imită la 1861 pe Laurian și traduce pe Krug întreg, prescurtând numai și eliminând biografia filosofică, pe care A. T. Laurian crezuse folositor s-o susție în filosofia sa. El traduce cartea lui W. T. Krug (1780-1842), *Handbuch der Philosophie und der philosophischen Literatur*. În versiunea românească lucrarea se intitulează *Elemente de filosofie*, publicată în două volume la Blaj, între anii 1861-1863. Asemeni lui A. T. Laurian și el sesizează dificultatea pe care o întâmpină la traducerea unor termeni filosofici în limba română. În „Prefațiunea” la *Elemente de filosofie*, el s-a plâns în acest sens: „Multă greutate se simți traducând, pentru defectul, nu numai în termeni filosofici românești, ci și cuvinte ce semnează idei abstracte, cuvinte cari în limba germană și în cele clasice se află copioase, iar întru a noastră mai rare. În aceste cercetări ne folosim de termeni latini, mai rar grecești, după exemplul altor limbi, chiar și mai avute decât a noastră, și de aceea credem că vom fi scuzați”⁷⁰.

G. Ivănescu consideră traducerea lui Cipariu din Krug, *Elemente de filosofie* ca reprezentând un regres din punctul de vedere al terminologiei filosofice. De ce? „El se întoarce în bună parte la terminologia filosofică

⁶⁸ G. Ivănescu, 1956, p. 183.

⁶⁹ Ioan Oprea, *op.cit.*, p. 114.

⁷⁰ Timotei Cipariu, 1861, *Elemente de filosofie*, vol. I, Blasiu, cu tiparul seminarului Diecesanu, p. 4.

românească veche, în cazuri în care evoluția limbii române nu i-a dat dreptate”⁷¹. Sunt și alți cercetători care sunt de părere că se încearcă să se minimalizeze traducere lui Cipariu, *Elemente de filosofie*. „În cadrul minimalizării cu care se obișnuiește să se trateze *Elemente de filosofie* elaborate de Cipariu după Krug, deosebit de nedreaptă este ignorarea celei de-a patra părți, intitulată *Filosofia gustului* (Aesthetica)”⁷². În capitolul *Filosofia gustului*, T. Cipariu tratează concepte estetice ca: *frumusețea* (*bellus, joli*), *atrăgătoriu* (*alliciens, atrayant*), *grățios* (*venustum, charmant*), *elegant* (*elegans, élégant*), *patetic*, *mișcătoriu* (*movens, touchant, das Rührende*); *tragic*, *urât și umilit* (*das Hässliche und Niedrige, bas*).

Timotei Cipariu a folosit în filosofie și termeni noi preluați din latină. Iată câțiva: *spectrare*, *apetire*, *aversare*, *volire*, *patire* (*suferință*), *desfătător*, *susistentia* etc. El a folosit „denumirea și filosofică și românească a unor discipline filosofice: *filosofia cunoștinței* pentru *metafizică*, *logica* a numit-o *filosofia cugetului*, *estetica* filosofie a gustului, iar *etica* era pentru el *filosofia virtuții*”⁷³.

A utilizat de asemenea, o serie întreagă de noțiuni filosofice care au terminație în *une*. De exemplu, *imaginațiune*, *opозиțiune*, *percepțiune*, *posesiune*, *demonstrațiune*, *reprezentățiune* etc. Toate aceste concepte filosofice vor evolua spre anumite concepte perechi ca: *imaginație / imaginare*, *reprezentăție / reprezentare*, *determinație / determinare*. În același timp T. Cipariu a știut „să utilizeze cu multă claritate și precizie filosofică terminația *tate*, în cuvinte de sens modern precum: *științificitate*, *simplicitate*, *sentimentalitate*, *afinitate*, *rizibilitate*, *sublimitate*”⁷⁴.

Asemeni multor contemporani de ai săi, și el manifestă evidente tendințe înnoitoare „prin orientarea de principiu spre modelele latinești și grecești; T. Cipariu întrebuințează în general o terminologie modernă, fără a se fi desprins însă în totalitate de terminologia mai veche”⁷⁵.

Ion Zalomit (1820-1885) a fost profesor de filosofie la Colegiul „Sf. Sava” din București, iar din 1864 este numit profesor de Istoria filosofiei la Universitatea din București până în 1885, când moare. El este primul doctor în filosofie de la noi care își dă doctoratul în Occident (1848).

⁷¹ G. Ivănescu, *op.cit.*, p. 194.

⁷² Jozsef Hajos, 1987, *Timotei Cipariu și filosofia*, București, Editura Academiei, R.S.R., p. 42.

⁷³ Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *op.cit.*, p. 219.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 219-220.

⁷⁵ Ioan Oprea, *op.cit.*, p. 137.

Pentru uzul didactic, I. Zalomit a tradus manualul de filosofie al profesorului francez A. Charma, *Elemente de filosofie* (1854). A publicat o singură carte, teza sa de doctorat intitulată *Principes et mérite de la philosophie de Kant* (*Principiile și meritele filosofiei lui Kant*), apărută în limba franceză la Berlin în 1848. Adept al filosofiei kantiene, I. Zalomit nota: „Printre numeroasele genii născute în Germania trebuie să-l așezăm pe primul loc pe Kant. El este cel care a impulsionat filosofia modernă. [...] Kant nu face critica unei științe în general, ci a noțiunii înseși, adică a acestei noțiuni pe care o putem considera ca fiind pură și liberă prin ea însăși”⁷⁶. Zalomit utilizează neologismele cu terminație în *ie*. Iată câteva: *precisie, distincție, percepție, inducție, compreensie, condiție, reprezentatie, concluzie, psihologie* etc. Folosește, de asemenea, *s* în loc de *x*. Acestea le întâlnim în cuvintele următoare: *esperiment* și *experimental* și *esemplu*. În neologismele de „origine latină care aveau *qu*, el a recurs la forme cu *cu*, care nu circulau decât la câțiva intelectuali: *cualitatea, cualitățile, ecual, consecință*”⁷⁷.

Pe lângă neologisme, I. Zalomit a apelat și la calcuri. Cele mai utilizate sunt: *nimicul* = *neantul*, *fînței* = *existenței*, *lucrare* = *activitate*, ș.a.m.d.

Titu Maiorescu (1840-1917) a fost profesor la Universitățile din Iași și București unde a predat *Logica* și *Istoria filosofiei contemporane*. Adept și el al filosofiei kantiene, în *Cursul de istoria filosofiei în secolul al XIX-lea*, profesorul T. Maiorescu îl consideră pe Kant ca fiind un filosof reprezentativ pentru gândirea europeană. „Kant – aprecia T. Maiorescu – este un spirit de-o lumină extraordinară și de-o profunditate fără seamă; este o splendoare limpede și rece, este o minte care stăpânește orice calcul, orice combinație, și-ar face bine cei ce vor să-l combată prin teorii de mecanică să-și cunoască mai cu dinadinsul un astfel de adversar”⁷⁸. Imm. Kant predat de Maiorescu la

⁷⁶ Ion Zalomit, 2008, *Principiile și meritele filosofiei lui Kant*, traducere din limba franceză de Maria Michiduță, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Sim Art, p. 25, 31.

⁷⁷ G. Ivănescu, 1956, p. 193.

⁷⁸ Titu Maiorescu, 1980, *Prelegeri de filosofie*, ediție îngrijită, note și comentarii de Grigore Traian Pop și Alexandru Surdu, cuvânt înainte de G. T. Pop, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 7.

facultate era unul „filtrat prin Schopenhauer”. Acest lucru este precizat de Maiorescu în *Cursul de istorie...*: „Din toate sistemele care se respiră din filosofia cugetătorului din Königsberg, vom da preferință aceleia al lui Schopenhauer. [...] Sistemul lui Schopenhauer, aprobat ori dezaprobat, se impune îndată prin acea frământare ce a împrăștiat în lumea întreagă”⁷⁹. El a căutat să pună în lumină legăturile dintre kantianism și pozitivism și să sublinieze rolul științei asupra epistemologiei kantiene.

T. Maiorescu a fost influențat în tinerețe de filosoful german Herbart. În *Manualul de logică pentru liceu*, el definește filosofia în spiritul gândirii lui Herbart. „Filosofia [...] este știința prelucrării noțiunilor. Modalitățile principale de prelucrare a noțiunilor determină și părțile principale ale filosofiei, care sunt logica, metafizica și estetica. Știința filosofică fundamentală – metafizica – se împarte în metafizică generală (sau ontologie) și metafizica particulară, aplicată la studiul sufletului – *psihologia*, studiul naturii ca totalitate a corpurilor *filosofia naturii, cosmologia*”⁸⁰.

Pe vremea lui T. Maiorescu, în domeniul terminologiei filosofice exista, mai ales datorită Școlii latiniste, un cumul de elemente lexicale, destul de bogat. „Limbajul filosofic întrebuințat de Maiorescu dovedește, în ansamblu, o situație de oscilare, caracteristică perioadei, fără a prejudicia expunerea ideilor în mod precis și clar”⁸¹. El folosește noțiunea de *gândire* în loc de *cugetare*; *ființa* înseamnă și *existență*; *simț* și nu vechiul cuvânt *simțire*. În opera sa găsim o mulțime dintre termenii neologistici care au rămas și după el în terminologia filosofică: „*obiect, subiect, principiu, filosofare, noțiunea, valoarea, postulatu, noțiunea*. [...] Apare la el și cuvânt *spirit*, astfel: «din esența (sau esința) spiritului»”⁸².

Este cunoscut faptul că Maiorescu a avut rezerve față de neologisme, cu toate acestea el a fost nevoit să introducă permanent, din necesitatea de a exprima concepte noi. „Neologismele pe care le-a introdus au fost, de obicei din limba latină savantă și din franceză: *principiul actualismului, apriorității lui Kant, apriorismului lui Kant, quantificarea, copularea*, [...] acestea din urmă sunt derivate românești după modelele engleze, franceze și germane), *teoria darwiniană, dialela sau cercul în definire*, [...] *hegelianii, noțiunea predicativă, sociologia*”⁸³.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁸⁰ Titu Maiorescu, 1988, *Scrieri de logică*, text stabilit, traducere, studii introductive și note de Alexandru Surdu și Sorin Vieru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, pp. 27-28.

⁸¹ Ioan Oprea, *op.cit.*, p. 159.

⁸² G. Ivănescu, *op.cit.*, p. 196.

⁸³ Ioan Oprea, *op.cit.*, p. 161.

Titu Maiorescu, după spusele lui Ion Petrovici, a știut să „dea ora exactă într-o vreme când multe ceasuri ale culturii românești băteau anapoda”. El a trasat filosofiei românești o linie de conduită, a indicat de unde trebuie pornit, scutind astfel o cultură tânără de tatonări inutile și de rătăcirii absurde. Cu el începe trezirea gândirii filosofice românești sub influența celor trei mari culturi occidentale: cea germană, franceză și engleză. Pe drumul pe care el l-a deschis a pășit, rând pe rând, întreaga pleiadă de filosofi maiorescieni din perioada interbelică.

BIBLIOGRAFIE

- ADAMESCU, Gh., *Primii profesori de filosofie ai școalei de la Sfântul Sava, Revista Generală a învățământului*, an. XV, nr. 1/1927.
- BĂDĂRĂU, Dan, 1964 (1), *Dimitrie Cantemir, vol. Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, Editura Academiei R.P.R., București.
- BĂDĂRĂU, Dan, 1964 (2), *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, R.P.R., București.
- CAMARIANO-CIORAN, Ariadna, 1971, *Academiile Domnești de la București și Iași*, Editura Academiei R.S.R., București.
- CANTEMIR, Dimitrie, 1928, *Metafizica*, Editura Ancora, nr. 158-161, [s.a.] București.
- CANTEMIR, Dimitrie, 1995, *Mic compendiu asupra întregii învățătură a logicii*, Editura Științifică, București.
- CHERESTEȘIU, V., *Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu*, „STUDII. Revistă de istorie”, an IX, nr. 1, ianuarie – februarie 1956.
- CIPARIU, Timotei, 1861, *Elemente de filozofie*, vol. I, Blasiu, cu tiparul seminarului Diecesanu.
- DAMASCHIN, Ioan, 2007, *Logica, tălmăcită în limba patriei de Kir Grigorie Râmniceanu*, Editura Sim Art, Craiova.
- DIACON, V., *Arhimandritul Eufrosin Poteca și preocupările sale de cultură românească*, Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7-8 /1979.
- EPURE APUD, Gheorghe, 1985, *August Treboniu Laurian, în vol. Istoria filosofiei românești*, vol. I, ediția a II-a, Editura Academiei Române, București.
- IONESCU, Gion, *Din vremuri bătrâne ale filosofiei în România*, în vol. „Omagiul lui C. Dimitrescu”, XXV februarie MCMIV, [s.n], [s.l.], Iași.
- HAJOS, Jozsef, 1987, *Timotei Cipariu și filosofia*, Editura Academiei, R.S.R., București.
- IOANIȚESCU, D., *Primele cărți de logică în românește*, „Convorbiri literare”, an 44, nr. 2, febr. 1910.
- IVĂNESCU, Elvira-Ecaterina, 2006, *Eufrosin Poteca – Un european din Valahia*, Editura Universitaria, Craiova.

- IVĂNESCU, Gheorghe, 1956, *Formarea terminologiei filosofice românești moderne*, vol. Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea, Editura Academiei R.P.R., București.
- IVĂNESCU, Gheorghe, 1974, *Terminologia filosofică la D. Cantemir*, vol. „300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir”, Editura Academiei, R.S.R., București.
- NEAGOE BASARAB, 1996, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Editura „Roza Vânturilor”.
- LAURIAN, August Treboniu, 1846, *Prefață la vol. A. Delavigne, Manual de filozofie*, Tipografia Colegiului Național, București.
- LUNGU, Ion, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filosofice românești*, „Cercetări filosofice”, tom III, nr. 4/1955.
- LUNGU, Ion, 1964, *Școala Ardeleană*, vol. Istoria gândirii sociale și filosofice în România, Editura Academiei, R.P.R., București.
- MAIORESCU, Titu, 1980, *Prelegeri de filozofie*, ediție îngrijită, note și comentarii de Grigore Traian Pop și Alexandru Surdu, cuvânt înainte de G. T. Pop, Editura Scrisul Românesc, Craiova.
- MAIORESCU, Titu 1988, *Scrieri de logică*, text stabilit, traducere, studii introductive și note de Alexandru Surdu și Sorin Vieru, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- MICU, Clain Samuil 1966, *Scrieri filosofice*, ediție critică și studiu introductiv de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, Editura Științifică, București.
- MICU, Clain Samuil, 2007, *Loghica*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Mihai Alin Gherman, Editura Argonaut, Cluj-Napoca.
- NOICA, Constantin, 1991, *Pagini despre sufletul românesc*, Editura Humanitas, București.
- OPREA, Ioan, 1996, *Terminologia filosofică românească modernă*, Editura Științifică, București.
- PAPACOSTEA, V. *Doi bursieri ai lui Petru I la București*, „Studii. Revista de istorie”, an XIV, nr. 1/1961.
- PETRESCU, Ștefan, *Fanarioții în Constantinopol în secolul al XVIII-lea*, în „Arhivele Universității București”, serie Istorie, an LI /2002.
- POPESCU, Teiușan Ilie, 1970, *Vasile Netea, August Treboniu Laurian*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- POTECĂ, Eufrosin, 2006, *Cătră Fiii Românilor! Introducere la Filosofie sau Lecție începătoare*, în vol. Johann Gottlieb Heineccius, „Filosofia cuvântului și a năravurilor adecă Logica și Ithica elementare cărora se pune înainte Istoria filosoficească”, Editura Aius, Craiova.
- POTECĂ, Eufrosin, 2008, *Scrieri filosofice*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Editura Aius, Craiova.
- RÂMNICEANU, Kir Grigorie, *Procurvântare*, în vol. Ioan Damaschin, 2007.
- RĂDULESCU-MOTRU, C. 2008, *Filosofia în România veche*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Editura Ștefan Lupășcu, Iași.
- ȘTEFĂNESCU, Marin, 1922, *Filosofie românească*, Institutul Grafic „Răsăritul”, București.
- ȘĂINEANU, Lazăr, 1908, *Dicționar Universal al limbii Române*, Institutul De Editură „Samitca” soc. anonimă, Craiova.
- ȘĂINEANU, Lazăr *Filosof – Firoscos. Cum consideră poporul știința*, „Convorbiri literare”, an XXI, nr. 3, 1 iunie 1887.

- TOMA, Elena, 1976, *Din începuturile terminologiei românești*, în vol. „Unitate și diversitate în România. Lexic de cultură, II”, Tipografia Universității, București.
- TOMOIOAGĂ, Radu, 1971, *Ion Heliade Rădulescu, Ideologia social-politică și filosofică*, Editura Științifică, București.
- TSOURKAS, Cléobule, 1948, *Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1563-1646)*, București.
- ȚÂRCOMNICU, Victor, 1986, *Profesoratul lui Murgu în anii 1834-1836*, în vol. Eftimie Murgu, *Curs de filosofie*, Editura Facla, Timișoara.
- ZALOMIT, Ion, 2008, *Principiile și meritele filosofiei lui Kant*, Editura Sim Art, Craiova.